
Pauli Arola

Kasvatustiede raottaa ovea tulevaisuuteen

Oiva K. Kyöstiön juhlaKirja tarkasteltavana

Kasvatuksen ehtoja, tavoitteita ja menetelmiä tutkiessaan kasvatustiede suuntautuu yleensä tulevaisuuteen. Sen tutkijoiden kiinnostus kasvatuksen tulevaisuuden ennakoimiseen on Suomessa virinnyt laajemmin vasta 1970-luvulla yhteiskunnan muuttuessa nopeasti ja koululaitoksen uudistuessa.¹

Professori Oiva K. Kyöstiö oli kasvatuksen tulevaisuudesta kiinnostunut tutkija, joka esitti melko radikaaleja ajatuksia koulun ja koulutuksen kehittämisestä.² Tämän artikkelin tutkimuskohteena on vuonna 1983 Kyöstiön 75-vuotispäivän kunniaksi julkaistu juhlaKirja, Kasvatuksen tulevaisuus, jonka toimitti Jaakko Luukkonen.³ Artikkelissa tarkastellaan sen kirjoittajien suhtautumista tulevaisuuteen ja etsitään vastausta seuraaviin kysymyksiin:

1. Millainen on teoksen käsitys ajasta, muutoksesta ja tulevaisuudesta?

2. Mitkä ovat teoksen mukaan kasvatuksen tulevaisuuden mahdollisuudet ja uhat?

3. Millainen on kasvatustieteen asema tulevaisuudessa?

JuhlaKirjat, joita julkaistaan professorin merkkipäivän kunniaksi, ovat monella tavalla ongelmallisia. Kirjan kokoavat ja toimittavat professorin entiset oppilaat ja työtoverit. Usein sen laatimisaika on lyhyt. Mukaan kutsutuista kirjoittajista vain osa pystyy siihen kiireiltään osallistumaan. Aiheet, jotka liittyvät kirjoittajien meneillään olevaan tutkimustyöhön, valitaan usein

tukemaan tai sivuamaan professorin tutkimusaluetta. Juhlittavaa merkkihenkilöä kohtaan ei juuri ilmaista kritiikkiä, arvostusta ja kunnioitusta sitä enemmän.

Kuitenkin juhlakirjat, joilla on jokin teema, esittävät tilanearvioita kirjoittamisaikansa ajankohtaisista keskustelunaiheista. Siksi niissä esitetyillä kannanotoilla on usein sama merkitys kuin teatterin esiripun avautumisella: ne kertovat, millaisena tiede halutaan esittää – ajateltiinpa kulissien takana mitä tahansa.

Kyöstiön juhlakirja ilmestyi Otavan kustantamana. Kyse ei ollut kasvatustieteilijöiden sisäpiirin hankkeesta, vaan teosta markkinoitiin kasvatustieteen ja opettajankoulutuksen kurssikirjana. Kirjoittajakunta koostui kasvatustieteen professoreista ja apulaisprofessoreista. Sen kahden kymmenen artikkelin kirjoittajakuntaan mahtui viisi ulkomaista kirjoittajaa. Teoksesta tuli osittain suomenkielinen, mutta osa suomalaisten kirjoittajien teksteistä kirjoitettiin englanniksi. Tämä viittaa haluun julkaista kotimaista kasvatustiedettä kansainvälisellä kielellä, mutta myös haluun antaa sanottavalle ylimääräistä arvovaltaa. Kirjoittajakuntaan kuului myös emeritusprofessori Kyöstiö kasvatustieteessä tapahtuvaa edistystä käsittelevällä artikkelillaan. Hän kirjoitti myös kirjan epilögin.⁴ Kirjan voi olettaa kertovan, mitä kasvatustieteen professorit ja apulaisprofessorit teoksen kirjoittamisaikana ajattelivat kasvatuksen tulevaisuudesta.

Millaisiin oloihin kirja syntyi?

Kyöstiön juhlakirja koottiin aikana, jolloin kasvatustieteen asema Suomessa oli nopeasti muuttunut. 1960- ja 1970-lukujen aikana sen painoarvo oli kasvanut. Yleissivistävä opettajankoulutus oli siirtynyt yliopistoihin ja maassa oli toteutettu vuosisadan suuri koulunuudistus. Kasvatustieteelle oli annettu

suuri henkilöstön lisäys, joka oli kohdistunut pääasiassa opettajankoulutukseen. Samaan aikaan kasvatustieteellisen tutkimuksen määrä kasvoi, mikä ilmeni erityisesti didaktiikassa.⁵

Suomalainen yhteiskunta oli samaan aikaan muuttumassa. Nopea taloudellinen kasvu loi edellytyksiä tasa-arvoa korostavan hyvinvointivaltion rakentamiselle. Yhteiskunta ymmärrettiin yhä enemmän erilaisina hyödyke, raha- ja väestövirtoina, joiden ohjaileminen edellytti yhteiskunta- ja koulutuspolitiikkaa.⁶ Koulutuksen suunnittelu ohjasi mielenkiintoa tulevaisuuteen, jonka luonteeseen uskottiin voitavan vaikuttaa. Esimerkiksi peruskoulun opetussuunnitelmakomitean mietinnössä todettiin, että opetussuunnitelman kehittämisen piti perustua tutkimukseen ja rationaaliseen suunnitteluun. Suunnitelmia laadittiin toistaiseksi ja niiden muuttamista ja kehittämistä pidettiin itsestään selvinä asioina.⁷

1960-luvulta lähtien Suomessa julkaistiin yhä enemmän kirjallisuutta, joka käsitteli yhteiskunnan ja koko maailman tulevaisuutta. Kansainväliset pohdinnat raaka-aineiden riittävydestä, saastumisesta ja väestönkasvusta alkoivat muuttua arkipäiväisiksi.⁸ 1960-luvulta lähtien talouselämässä ja valtionhallinnossa tehtiin tulevaisuuden selvityksiä. Tieteellinen tulevaisuuden tutkimus alkoi kiinnostaa ja vuonna 1980 perustettiin Suomen tulevaisuuden tutkimuksen seura. Kuitenkaan uusi tutkimusalue ei saanut riidatonta akateemista asemaa.⁹ Jaakko Luukkosen toimittama Kasvatuksen tulevaisuus ilmestyi aikana, jolloin usealla taholla puhuttiin tulevaisuudesta. Valmentautumista sen kohtaamiseen pidettiin tärkeänä.

Mitä juhlaKirja sisälsi?

Vaikka kirjan teemana on kasvatuksen tulevaisuus, tulevaisuuden arvioinnin perusteet saivat teoksessa aika vähän huomiota osakseen: Yksi teoksen artikkeli käsittelee tulevaisuu-

desta tietämisen perusteita, yksi kasvatuksen aikasidonnaisuutta. Kahdessa artikkelissa esitetään kansainvälisellä tason skenaarioita eri aikakausien tulevaisuudesta. Sen sijaan koulutus ja suunnittelu saavat enemmän huomiota osakseen. Ne hallitsevat neljää artikkelia, tutkimusmenetelmät neljää, opettajat ja opettajankoulutus samoin neljää artikkelia. Opetusmenetelmät ja yleensä didaktiikka saavat huomiota kahdessa artikkelissa ja pohdinnat yleisestä kasvatustieteen edistyksestä yhdessä artikkelissa. Kirjan epilogissa Oiva. K. Kyöstiö koettaa sitoa yhteen artikkeleiden ajatuksia.

Kirjan rakenne osoittaa, että tulevaisuudentutkimuksen perusteet eivät ole kirjoittajien keskeistä antia. Jaakko Luukkonen ryhmittelee tulevaissudentutkimusta tiedonintressin perusteella. Kirjoittaessaan 1960-luvulta alkaneesta kasvatustieteen käänteestä ja ihmetellessään esimerkiksi kouluttomaan yhteiskuntaan ja jatkuvan koulutukseen siirtymisen aiheuttamaa epäluuloa, hän pääsee vasta vauhtiin. Kirjoittaja ehdottaa kasvatustieteen tutkijoiden yhteistyötä muiden tieteiden edustajien kanssa, tulevaisuudentutkimuksen menetelmällisen tason nostamista ja tulevaisuudentutkimuksen ottamista tiiviimmin mukaan yliopisto-opetukseen.¹⁰

Kasvatuksen historian tutkija Håkan Andersson, kirjoittaa kirjan yleisilmeestä poikkeavalla tavalla kasvatustieteen aikasidonnaisuudesta. Hän toteaa, että ihmisellä on historia, hän on historiaa ja hän tekee sitä. Tulevissa valintatilanteissa menneisyys tulee punnituksi suhteessa nykyhetkeen ja tulevaisuuteen. Andersson ymmärtää kasvatuksen valintatilanteet ja päätöksenteon nykyhetkessä tapahtuvaksi tulkinnaksi, jossa käydään keskustelua menneisyyden kanssa.¹¹ Aika ei ole hänelle lineaarinen jatkumo tai tila, jota täytetään suunnittelu-yhteiskunnan vaatimuksilla. Toisaalta hän ei kurota tulevaisuuteen eikä pohdi, miten menneisyys- ja tulevaisuusajattelu suhtautuvat toisiinsa.

Ari Antikainen selostaa artikkelissaan Johan Galtungin skenaariota jälkimodernista yhteiskunnasta, jossa muiden yhteiskuntien tapaan "sosiaalinen kosmologia" määrittää historiallisen aikakauden mikro- ja makrorakenteet. Hän päättlee, että Galtungin analyysi kertoo siitä, millainen maailma on, jos sen muuttamiseksi ei tehdä mitään. Hän arvioi, että koulutuksen uudistaminen tarjoaa keinon maailman menon muuttamiseksi.¹² Torsten Husén taas hahmottelee kasvatuksen tulevaisuutta ja arvelee, että eurooppalaiset yhteiskunnat perustuvat 1900 - luvun lopussa enemmän kasvatukseen kuin aikaisemmin.¹³

Tulevaisuuden tutkimuksen sijasta kirjan keskeinen valtavirta on koulutus, opettajankoulutus, aikuiskoulutus ja täydennyskoulutus, sekä niiden suunnittelu. Mielenkiinto kohdistuu alojen organisaatioon ja sisältöön. Aihealueet käsittävät neljänneksen julkaisun artikkeleista. Tapio Vaherva pohtii koulutuksen vaikuttavuutta eli sitä, kannattaako koulutus, Hellmut Becker kasvatuserformejä ja niiden suunnittelua, Philippo M. De Sactis taas eurooppalaisen aikuiskasvatuksen valinnan vaihtoehtoja, Martti Jussila opettajankoulutuksen tulevaisuuden näkymiä ja Kauko Hämäläinen opettajien täydennyskoulutuksen tulevaisuutta.¹⁴ Tulevaisuus kiteytyy kehittämissuunnitelmiin. Aika on kirjoittajille enemmän suunnittelun kuin tulkinnan ja merkitysten ymmärtämisen väline.

Tutkimusmenetelmät saavat huomattavan osuuden kirjassa, mutta on syytä korostaa, että ne eivät ole tulevaisuuden tutkimuksen vaan esimerkiksi vertailevan kasvatustieteen tai evaluoinnin menetelmiä.¹⁵ Sen sijaan välineellisyys saa laajempaa huomiota osakseen, selviteltäessä esimerkiksi tietokoneavusteisen opetuksen tuomaa menetelmällistä lisäarvoa ja pohdittaessa sosiaalista kasvatusta, voiko liikunnan avulla edistää kansainvälisten kriisien ratkeamista tai koulu-elämän tarjoamalla sosiaalisella kasvatuksella kasvatusta rauhaan.¹⁶ Opettajan työn ja kouluelämän perusasiat saavat jonkin verran huomiota osakseen. Kasvatus nähdään välineenä yhteis-

kunnan ja maailman muuttamiseksi. Kasvatuksen tulevaisuus ei ole teoreettisen pohdinnan kohteena.

Muutoksen kohtaaminen

Kirjan kirjoittajat ovat yksimielisiä siitä, että maailma ympärillä muuttuu nopeasti. Muutoksista puhutaan enemmän kuin aikaisemmin.¹⁷ Jouko Kari arvioi, että muutosten vauhti on kiihtynyt ja opiskeltavien asioiden määrä on kasvanut. Keväällä 1983 valmistuvista opettajista useimmat ovat siirtymässä eläkkeelle vuoden 2020 vaiheilla. Kari näkee tässä perusteen tulevaisuusajattelun tarpeellisuudelle: “Vaikka tällainen opettaja ammentaakin käyttövoimansa suuressa määrin jatko- ja täydennyskoulutuksesta, olisi jo peruskoulu[tus]vaiheessa suunnattomasti apua hänen työhönsä liittyvistä tulevaisuuden skenaarioista.”¹⁸

Ihmisillä on erilaisia valmiuksia muutosten kohtaamiseen. Jukka Lehtisen mielestä kaikkien opettajien olisi kyettävä ennen pitkää käyttämään tietotekniikkaa opetuksessaan. Avainasemassa ovat sellaiset, jotka jo opintojensa aikana ovat perehtyneet siihen. Heistä tulee alan täydennyskouluttajia sellaisille, joille uusiin asioihin sopeutuminen tuottaa vaikeuksia.¹⁹ Veli Nurmi päätyi samanlaisiin ajatuksiin arvioidessaan nuorten opettajien käsityksiä koulusta. “Näyttää siltä, että opettajien keskuudessa havaitaan sosiaalisen kasvatuksen välttämättömyys muuttuvassa yhteiskunnassa, joka kiihtyvällä vauhdilla teknistyy ja automatisoituu, jossa vanhempien kasvatusote lapsistaan näyttää jatkuvasti supistuvan ja koulun kasvatusvastuu samanaikaisesti lisääntyvän.”²⁰ Kasvatuksessa ja yhteiskunnan eri sektoreilla ja tapahtunut muuttuminen pakottaa täydennyskoulutukseen.²¹ Tulevaisuus on selvästi erilainen kuin menneisyys.

Jos kasvatuksen merkitys tulevaisuuden Euroopassa kasvaa, kasvatustieteen tutkijoiden on reagoitava uusiin haasteisiin.²²

Tutkimus laajenee ja tieteellistyy, mutta samalla se muuttuu vaikeammin tavoitettavaksi ja kompleksisemmaksi.²³ Yhteiskunnallisena instituutiona ja toimintamuotona kasvatukseen kohdistuu suuria odotuksia ja vaatimuksia. Sen on tyydytettävä koulutuskysyntää ja vastattava tuotantoelämän kvalifikaatiovaatimuksiin. Koulutuksen on edistettävä tasa-arvoa ja tuottavuutta ja kasvatettava taloudellista hyvinvointia. “Kyse on nyt siitä, missä määrin koulutus on todella funktionaalista, missä määrin koulutus suoriutuu tuollaisista tehtävistä? Kannattaako eri tahojen sijoittaa henkisiä ja aineellisia resursseja koulutukseen ja millaisille koulutusvaihtoehdoille? Miten me voimme osoittaa tuon kannattavuuden tai kannattamattomuuden? Nämä ovat kysymyksiä, joihin vastaamiseen kasvatustieteilijöiden on tulevaisuudessa osallistuttava aikaisempaa aktiivisemmin ja monipuolisemmin” arvioi Tapio Vaherva.²⁴

Tietotekniikasta kirjoittava Jukka Lehtinen arvioi kehitystä toteamalla: “Kasvatuksen historia on yleensä positiivisen kehityksen historiaa. Uudistuksia on aikojen mittaan tapahtunut runsaasti, ja yleensä ne ovat vieneet asioita eteenpäin. Vaikka historia tuntee myös taantumakausia, ne eivät ole niinkään koskeneet kasvatuksen maailmaa. Historia osoittaa niin ikään, että useimmat ajan mittaan hyväksi havaitut uudistukset ovat saaneet osakseen vastustusta. Tulevaisuuteen tähtäävä kasvatustieteellinen joutuu siksi usein kokemaan ristiriitaa entisen ja tulevan leikatessa toisiaan. Tältä ei välttyne tietokonepedagogiikkakaan.”²⁵

Opetusteknologialla, lähinnä tietokoneavusteisella opetuksella, on suuri painoarvo. Jukka Lehtinen uskoo vahvasti teknisen edistyksen olevan yhteiskunnan ja kasvatuksen edistymisen käyttövoima. Hän esittää artikkelissaan, että tietotekniikasta tulee opetuksen monipuolistaja ja että kehitys tulee kulkemaan television osalta interaktiivisempaan suuntaan. Hän arvioi kehityksen mullistavaksi. “Ovatko pedagogit silloin valmistautuneet antamaan osansa kehityksen ohjaamiseen? Samaa on kysyttävä jo nyt voittokulkunsa aloittaneista kotitietokoneista ja

niiden ohjelmistoista. Vastuu kasvatettavista vaatii meitä tietokonepedagogiikan kehittämiseen.”²⁶ Tulevaisuus ei ole kuitenkaan täynnä uhkia, vaan se tarjoaa mahdollisuuksia, joihin kasvatustieteilijöiden ja opettajankouluttajien oli tartuttava. Kasvatustieteilijöiden on saatava uusissa asioissa sananvaltaa myös itselleen.

Onko tulevaisuus tekniikan luomaa edistystä?

Teoksen kirjoittajien mielestä kasvatuksen muuttuminen on vuorovaikutuksessa talouden ja tuotannon muuttumisen, erityisesti taloudelliseen kasvuun, kanssa, joka luo lisää resursseja ja hyvinvointia. Aikaisempiin varsin kansallisiin keskusteluihin verrattuna kasvatuksen puitteet ovat nyt globaaleja.²⁷

Hahmoteltaessa tulevaisuutta muutoksen uskotaan merkitsevän samalla edistystä. Edistys tarkoittaa koulutuksen määrällistä laajenemista ja kasvatustieteen merkityksen kasvua. Vaikka erilaisten menetelmien ja välineiden uskotaan tuovan edistystä, voimakkaasti laajentunut didaktiikka tuntui ongelmalliselta. Didaktiikkaa esitellessään Erkki Lahdes esittää vain epävarmoja arvioita siitä, mihin suuntaan kehitys on kulkemassa.²⁸

Vahvin panos tulevaisuuden hahmottamiseen on koulutuksen suunnittelulla, jolle yhteiskuntasuunnittelu ja koulutuspoliittinen ajattelu antoivat nostetta. Teos ennustaa kasvatukselle suuria haasteita ja mahdollisuuksia. Yhteiskunnan kehityssuuntiin suhtaudutaan kirjassa ekstrapoloivasti, mikä ilmenee Oiva K. Kyöstiön epilogista ja Jukka Lehtisen artikkelista.²⁹

Teoksen artikkeleista ilmenee, että suurin osa kirjaan kirjoittaneista kasvatustieteen professoreista ja apulaisprofessoreista piti aikaa lineaarisena jatkumona. Muutokset etenivät ajassa kuin muuttujan aikasarja. Vaikka aikasarjassa oli kausi- ja satunnaisvaihtelua, sen trendi oli lineaarinen. Lineaa-

rinen muutos lupasi tulevaisuudessa kehitystä sekä Suomessa että koko maailmassa kohti parempaa ja tehokkaampaa kasvatusta. Edistysajattelua ei asetettu avoimesti kyseenalaiseksi eikä sen perusteita syvemmin pohdittu. On ilmeistä, että nopea muutos ja uusien mahdollisuuksien avautuminen oli vienyt kasvatustieteilijät mukanaan.

Artikkeleissa ilmaistu lineaarinen käsitys ajasta ei ollut teoksen ainoa vaihtoehto. Selkein poikkeus on Håkan Andersson, jolle aika on enemmän tapahtuma- ja tulkintahorisontti. Tulevaisuutta pohdittaessa aikaisemmin tehdyt ratkaisut tulevat uudelleen arvioitavaksi. Muutokset eivät ole hänelle probleemattomia eivätkä merkitse aina edistystä. Näiden kahden suhtautumistavan välillä on kuitenkin ero. Lineaarinen ajattelu kurottaa tulevaisuuteen, jonne on helppo ajatella aikaisemman kehityksen johtavan, tulkitseva suhtautumistapa pysähtyy tulevaisuuden kynnykselle, mutta se ei anna vastausta, minkä kompassin mukaan tulevaisuuteen olisi suunnistettava.

Päätelmiä

Käsitys kasvatuksen tulevaisuudesta ei 1983 julkaistussa juhlakirjassa määräytynyt kasvatustieteen sisältä käsin, vaan tiedeyhteisöä ympäröineen yhteiskunnan muuttumisesta. Tiedeyhteisössä pohdittiin tulevaisuuden muodostaman uuden alueen haltuun ottamisen mahdollisuuksia. Nuoresta iästään huolimatta kasvatustiede arvioi mahdollisuutensa lupaaviksi. Varsinaista omaa tulevaisuusajattelua suomalaisilla kasvatustieteilijöillä ei ollut. Kasvatusalalla elettiin aikakauden yleisten virtausten kuljettamina. Tutkimustyötä haluttiin kuitenkin ohjata tulevaisuuden tarkastelemiseen.

Käyttäytymistieteiden, modernien yhteiskuntatieteiden ja historian tapaisten humanististen tieteiden välinen ajattelutapojen erilaisuus tuntui kasvatustieteilijöiden ajattelussa. Tämä kertoi kasvatustieteen epäyhtenäisyydestä. Tulevaisuuteen suuntautumisen heikkoja kohtia olivat kasvatustieteen, erityisesti didaktiikan, hajanaisuus, mutta myös tulevaisuusajattelun ja tulevaisuudentutkimuksen nuoruus ja vakiintumattomuus.

Viitteet

¹ Kasvatusopillinen Aikakauskirja 1955–1969, Kasvatus 1970–1983, passim.

² Kyöstiö, O. K. 1975.

³ Luukkonen, J. 1983a.

⁴ Luukkonen, J. 1983a, 5–6.

⁵ Ahonen, S. 2000, 416–417.

⁶ Ahonen, S. 2012, 147.

⁷ Arola, P. 2008, 45.

⁸ Esim. P. F. Druckerin Muuttumisen aika julkaistiin suomeksi 1970, Rooma klubin raportti Kasvun rajat 1971, H. Kahnin ja B. Bruce-Briggsin Huomispäivän mahdollisuudet 1974.

⁹ Hämäläinen, H. 1985, 121 ja 123. Ensimmäinen suomalainen tulevaisuuden tutkimuksen väitöskirja julkaistiin 1991, tulevaisuuden tutkimuksen väitöskirja kasvatuksesta 1993.

Kamppinen, M. ym. (toim.) 2003, 885.

¹⁰ Luukkonen, J. 1983b, 13–14.

¹¹ Andersson, H. 1983, 97–99 ja 106–107.

¹² Antikainen, A. 1983, 21 ja 25.

¹³ Husén, T. 1983, 34.

¹⁴ Vaherva, T. 1883, Becker, H. 1983, De Sanctis, P. M. 1983, Jussila, M. 1983, Hämäläinen, K. 1983.

¹⁵ Esim. Holmes, B. 1983, Syrjäjä, L. 1983.

¹⁶ Lehtinen, J. 1983, Koskenniemi, M. 1983, Saarinen, P. 1983.

- ¹⁷ Luukkonen, J. 1983, 7.
¹⁸ Kari, J. 1983, 159.
¹⁹ Lehtinen, J. 1983, 196–197.
²⁰ Nurmi V. 1983, 185.
²¹ Hämäläinen, K. 1983, 232.
²² Husén, T. 1983, 34.
²³ Kyöstiö, O.K. 1983b, 258–259.
²⁴ Vaherva, T. 1983, 47.
²⁵ Lehtinen, J. 1983, 197.
²⁶ Lehtinen, J. 1983, 195.
²⁷ Husén T. 1983, 29–30. Downing, J. 1983,
²⁸ Lahdes, E. 1983, passim, erityisesti 212.
²⁹ Kyöstiö, O.K. 1983a, 262. Lehtinen J. 1983, 190–191 ja 197.

Painetut lähteet

- Kasvatus 1970–1983.
 Kasvatusopillinen Aikakauskirja 1955–1969.
 Kyöstiö, Oiva K. 1975. Yrityksiä ja erehdyksiä kasvatuksen kentällä. Käyttätymistieteiden laitos 26/1975. Oulu: Oulun yliopisto.
 Luukkonen, Jaakko 1983a (toim.) Kasvatuksen tulevaisuus. Professori Oiva K. Kyöstiön juhlakirja. Helsinki: Otava.
 Edellä mainittuun teokseen sisältyvät artikkelit:
 Andersson, Håkan 1983. Edukationens prosessens tidsbundna karaktär, 97–109.
 Antikainen, Ari 1983. Jälkimoderni maailmankuva Johan Galtungin mukaan, 17–27.
 Becker, Hellmut 1983. Educational Reforms and Their Planning in Western Germany, 68–81.
 Downing, John 1983. The Future of Reading Instruction: An International Perspective, 128–142.
 D Sanctis, Philippo M. 1983. Aikuiskasvatus tienhaar-

sa: eurooppalaisia kehityslinjoja, 82–96. Holmes, Brian 1983. A Methodological Viewpoint in Comparative Studies, 51–67.

Husén, Torsten 1983. A Scenario for the Future of Education in Europe, 28–35.

Hämäläinen, Kauko 1983. Opettajien täydennyskoulutuksen tulevaisuuden näkymiä, 232–246.

Jussila, Martti 1983. Opettajankoulutuksen tulevaisuuden näkymiä, 216–231..

Kari, Jouko 1983. Opettajan kasvatuksellinen toimenkuva tutkimuskohteena, 159–168.

Koskenniemi, Matti 1983. Kouluelämä ja kasvatus rauhaan, 169–176.

Kyöstiö, Oiva K. 1983a. Epilogue, 262–269.

Kyöstiö, Oiva K. 1983b, On Progress in Educational Science, 247–261.

Lahdes, Erkki 1983. Didaktiikkamme näkymiä vuosisattamme lopulla, 200–215.

Lehtinen, Jukka 1983. Tietokonepedagogiikkaa kehittämään, 188–199.

Luukkonen, Jaakko 1983b. Tulevaisuuden tutkimuksen perusteita, 7–16.

Nurmi, Veli 1983. Koulukasvatuksen perusteita , 177–187

Saarinen, Pirkko 1983. Onko liikunnalla mahdollisuuksia edistää kansainvälistä yhteisymmärrystä, 143–158.

Syrjälä, Leena 1983. Kvalitatiivinen evaluaatiotutkimus kasvatustieteellisenä tutkimusasetelmana, 110–127.

Vaherva, Tapio 1983. Kannattaako koulutus, 36–50.

Kirjallisuus

Ahonen, Sirkka 2000. Kasvatustiede. Teoksessa: Tommila, P. y,m. (toim.) 2000. Suomen tieteen historia 2. Humanistiset ja yhteiskuntatieteet. Helsinki: WSOY, 396–437.

Ahonen, Sirkka 2012. Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa: Kettunen, P. – Simola, H. 2012. Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960 -luvulta 2000 -luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 144–175.

Arola, Pauli 2008. Muuttuva yhteiskunta tarvitsee uuden koulun. Teoksessa: Kauranne, J. (toim.) Koulutuksen aatteita, rakenteita ja toimijoita. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja 2008. Koulu ja menneisyys XLVI. Helsinki: Suomen Kouluhistoriallinen Seura, 29–53.

Hämäläinen, Heikki 1985. Suomessa tehtyjä yhteiskuntataloudellisia tulevaisuustutkimuksia. Teoksessa: Malaska, P. – Mannermaa, M. 1985. Tulevaisuuden tutkimus Suomessa. Helsinki: Gaudeamus, 121–135.

Kamppinen, Matti – Kuusi, Osmo – Söderlund, Sari 2003. Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovellukset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 896. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.